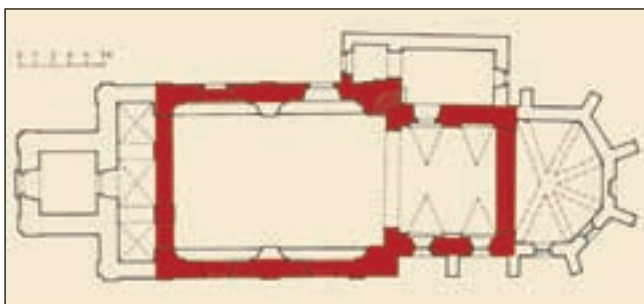

Kisvárd, római katolikus templom

A Tiszasalamon (Соломонове) és Záhony közötti középkori révátkelőtől Kisvárdán át Kállóba vezető út mentén fekszik az egykori mezőváros középkori eredetű temploma. A hajó nyugati végéhez kapcsolódó torony copf stílusú. A hosszú, a nyolcszög három oldalával záródó, gótikus szentélyt a déli oldalon három, a délkeleti falon egy csúcsíves, kőkeretes ablak világítja meg (1. kép). A kétosztású ablaknyílások karéjos kialakítású, mérműves kőrácsai az 1970-ben befejezett műemléki helyreállításkor készültek, ugyanis a korábbi fényképek kőrácsok nélküli ablakokat mutatnak (2. kép).¹ A szentélyzáródás keleti falát négy részre osztott, halhólyagmintás körablak töri át, eredeti, kívül-belül homorúan tagolt kőrácsokkal (a régi fényképeken csak falazás látható a kőrács helyén) (3–4. kép).²

A szentélyfejen a boltvállak magasságában látható, emberfejes/mellképes konzolok minden kétséget kizáróan a késő gótikus, a XVIII. század elején elbontott, kőbordás boltozathoz tartoztak. Az eredeti helyükön található, vöröses riolituffából (?) faragott hat konzol az északi, barokk sarokpillértől keletre kb. egy jó fél méterrel indulva (a szentélyfej barokk boltozata eltér a középkori boltozat tengelyétől) a következő, három esetben felirattal is jelölt ábrázolásokat hordozza: a kopasz homlokkal, zárt köpenyben ábrázolt első férfiteljeset jellegzetes attribútumán, a kulcson kívül az alatta lévő szalagon olvasható felirat (*S. Petrus*) is azonosítja a templom egyik védőszentjével (ld. alább) (5. kép). Keleti irányban, közvetlen szomszédságában az egyház másik védőszentjét, a kopaszodó Szent Pált helyezték el: az azonosítást a gömbben végződő markolatú kard mellett szintén szalagon olvas-

1. A templom alaprajza a korábbi periódus jelölésével

ható felirat (*S. Paulus*) is megerősíti (6. kép). A szentély keleti oldalán elhelyezkedő három konzol nem visel feliratot, így a figurák meghatározása nehéz. Első említőjünk, Ipolyi Arnold szerint „bibliai és legendai alakokat” ábrá-

2. Összkép délkeletről, a helyreállítás előtt

zolhatnak.³ Ipolyi meghatározása óta e sorok írója tett kísérletet e három gyámköves képmás megfejtésére⁴ (erről ld. alább). A két védőszent utáni harmadik, redőzött köpenyű alak egy koronát és rövid, nyírt szakállt viselő, göndör hajú férfi feje (7. kép). A negyedik konzolról kövér, elálló fülű, sima arcú férfi tekint ránk, haja jobb oldalt előre fésült, szintén redőzött köpenyt visel. Nyakát mint ha gallér (?) takarná (8. kép). Szomszédján, az ötödik konzolon nagy elálló fülekkel, nagy bajusszal és szakállal, redőzött köpenyben ábrázolt férfi mellképe látható (9. kép). Az utolsó konzol közvetlenül a barokk pillérbe ágyazódik. Az ábrázolás alatti feliratos szalagon: *Ego Alexandri sum*, ez azonban nem világít rá az ábrázolt személy kilétére. A férfi hosszúkás arcát vaskos bajusz és kétoldalra fésült, dús szakáll borítja. Felső testét vagy pánccél-ing, vagy vízszintesen fodrozott, függőleges redőkre ren-

3. A templom kelet felől

dezett palást fedi (10. kép). Az ábrázolás az értő szemet a középkori Szent László-reliktumok legismertebbje, a Szent László-hermára emlékezteti. Az eredetileg valószínűleg trapéz végződésű bordák szürke színű kőből faragott indításai a konzolok fölött láthatók.

Kisvárdai egyházi intézménye 1293 körül tűnik fel az okleveles forrásokban, amikor János várdai pap a Gutkled nembeli Aladár fiai: László és Pelbárt ügyvédje. Ezután elég sűrűn emlegetik papjait, közülük legjelesebb a XIV. században a [Mária-]Pócsról áthelyezett István várdai pap, a nyíri részek élére állított borsovai alesperes, aki 1329-ben Csanád egri püspök albírája volt. Ugyanő 1331-ben mint a várdai egyház rektora, borsovai alesperes, Várda faluban ügyhallgató. Mint az egri püspökség borsovai esperessége alá tartozó, Szent Péter (és Pál) tiszteletére szentelt egyház papja 1332-ben 12 garas, ugyanő, mint (borsovai) alesperes 1333-ban 10, az 1334. évi I. részlet fejében 6, a II. részlet fejében 12, az 1335. évi I. részlet fejében 20 garas pápai tizedet, tehát magas összeget fizetett. Még 1359-ben is emlegetik forrásaink, tehát legalább három évtizedet töltött Kisvárdán.⁵ Minden bizonnyal az ő idejében újították meg azt a XI. századi templomot, amelyet elbeszélő forrásaink emlegetnek.

Az 1085. évhez kapcsolódó események során a XIV. században compilált *Képes Krónika* idevágó – közel egykorú – részlete erről így emlékezik meg: *Kutesk vezért elcsábította a biú reménység, nagy sokaságú kunnal berontott Magyarországra, eljutott egészen Ung és Borsova vármegyéig. Ennek hallatára László király rájuk rontott, és szétszórdtak színe előtt; kard élével veszett sok ezer kun: Salamon király és Kutesk futva menekültek, mint tépett tollú vadkacsák a keselyűk csőrétől. László király elvette zsákmányukat, és himnuszokkal, imádságokkal magasztalták az Istent, aki győzelmet adott nekik. Azután ugyanott templomot is építtetett a mindenható Isten tiszteletére és a győzelem emlékére, mert ezt Isten segítségének tulajdonította.⁶*

Bár Kisvárdai első matrikulájába a XVIII. század elején a tudós plébános azt írta, hogy a csata színhelye a Szabolcs megyei Bököny volt, a helyi hagyomány ezzel ellentétben azt Kisvárdára helyezte. De egységes volt abban, hogy a templom építését I. (Szent) László királyhoz kötötte: a Szent László-hagyományt oklevelesen 1453-ig vissza tudjuk vezetni.⁷

Az apostolfejedelmek tisztelete pedig a Kelemen várdai plébános, spalatói érseki vicevikárius által 1406-ban Várdán kiállított oklevélén függő pecséten is tükröződik: a mellképszerűen, egymás mellett ábrázolt két szent közül a bal oldali Péter a kulccsal, a jobb oldali Pál a karddal, akiket kétoldalt a *S. Pauli* és a *S. Petri* szöveg keretez.⁸

A szentélyfej és benne a konzolok korára a város műemlékeinek kiváló ismerője, Éri István a XV. század közepét vagy annak második felét adta meg.⁹ Németh Péter megpróbálta a konzolfejeket megszemélyesíteni. A templom védőszentjeit követő koronás főben Zsigmond királyt, a Várdai család legfőbb patrónusát látta.¹⁰ Ma már nem egészen így véljük. A királyfej nem bibliai figura, de olyan szent, akinek köze van Zsigmondhoz: az V–VI. században

4. Körablak a szentély keleti falán

5. Konzol a szentélyben (Szent Péter)

6. Konzol a szentélyben (Szent Pál)

élt Zsigmond mártírt, burgund királyt ábrázolhatja. Zsigmond kultusza a Várdaiak körében nem valami fel-lángolás volt: az egyik Várdait Zsigmondnak keresztelték (†1516), s talán az ő és a Várdaiak lelki üdvéért szentel-ték a vár 1528-ban említett kápolnáját Szent Zsigmond tiszteletére.¹¹ A többi három alakra ma sincs jobb megoldásunk, mint volt: a borotvált arcú, reverendás (?) személyben az akkor már elhunyt Várdai István kalocsai ér-seket, bíborost (†1471), mint az építkezés mentorát látjuk, az utolsó személyben pedig előttünk mások is Szent Lászlót vélték megjeleníteni.¹² Az ötödik konzol-ról mondtak korábban is bizonytalanok voltak, Marosi Ernő akkori véleményét ismételten elolvasva, ma már nem tartjuk donátor-portrénak. A gótikus részek kelte-zésében azonban előbbre jutottunk Juan Cabello megfigyelései alapján.

A 2005. évi „kutatás” során a szentély déli falának kül-ső oldalánál, közvetlenül a nyugatról számított második ablak vonalában egy kutatóárok-kal vizsgáltuk meg a szint-viszonyokat. Megállapítottuk, hogy a cementes lábazat

alatt számos helyen nagyobb foltokban megmaradt a kö-zépkori, fehér meszelésű vakolat. Amíg a lábazat alsó sza-kaszát aránylag lapos és hosszúkas kövekből falazták, ad-dig a felső része szabálytalan törtkövekből készült.¹³

A mai cementes lábazat alatt húzódó középkori lába-zat 6 cm-rel ugrik ki a falsík elé, magassága az egykori középkori járószinttől 68 cm. A lábazat legfelső, a többi-nél nagyobb méretű, 21 cm magas kőelemét gondosan megfaragták, felső lezárása egyszerű kialakítású – a fel-menő falazattal tompaszöget bezáró síkkal. Ez a felső elem a mai járószint fölé 21 cm-rel kiemelkedik, melynek következtében a mai lábazat (a középkori elem és az új, felette húzódó cementes szakasz együttes) magassága pe-dig 26–28 cm. Amint azt már említettük, a középkori járószint 68 cm mélyen húzódik, ahol a fal 8 cm-es alapo-zási kiugrása is megtalálható. A középkori járószint alatt barna, egységes földet figyeltünk meg, felette csupán egy kb. 45–50 cm vastag, szürkésbarna, kevert feltöltés húzó-dik, melyet legfelül a humusz zár le. E megfigyelés azért fontos, mert az 1465–1471 között épített vár alapozása is

hasnólóan ugyanebből a lapos, királyhalmeci/bodrog-szentesi (Kráľovský Chlmec, illetve Svätušce) kőből készült, amire már Virág Ferenc is rámutatott.¹⁴

A vár és a templom azonos építési módjából következik, hogy építési idejük is nagyjából egybeesik. Márpedig akkor azt is tudjuk, hogy ki volt a templomépítés gyakorlati vezetője: Demeter kisvárdai plébános és borsovai főesperes, István bíboros-érsek megbízottja, aki a várépítés számadásainak vezetője, a vár provizora, továbbá az érsek elhunyt unokatestvére özvegye, Várdai Miklósné (Perényi Katalin) háztartásának felügyelője, udvarbírája.¹⁵

A templom építése azért sem tehető későbbre, az 1480-as évekre, mert a család két ága ekkor éppen a vár fenntartási költségei miatt perben és haragban állt egymással.¹⁶

A templom első pusztulása 1558 őszén történt, ugyanis novemberben Balassa Menyhért indult jelentős sereggel Kisvárdá ellen, s a templomot ostromerődként használva hét hétig vívta a várat, de bevenni nem tudta.¹⁷ Ezt száz évvel később összekeverték az erdélyi hadak 1564.

évi ostromával, melyről helyben így emlékeztek meg: [János Zsigmond] *a Templomot részint állította a megszállottak ellen, és az Égiek tiszteletére szentelt templom így lett profanálva, sőt alapjáig alighogy nem lett a teste megcsontítva, lerontva a várból a hajítógépek iszonyú ütéseitől.*¹⁸

A Bocskai-szabadságharc alatt, míg a főserg Szatmár várát ostromolta, a hajdúk egy része megrohanta Kisvárdát, s bár a várat elfoglalni nem tudta, a templomot felgyújtották, és Császlai István plébánost a kisajaki tóba fojtották. Mészáros István várdai prédikátor vette birtokba mind a plébániát, mind pedig a templomot. A földesúr, a református Várdai Katalin (férjezett Nyáry Pálné) azonban a vallási viszálykodást azzal próbálta megszüntetni, hogy a templom romos hajóját lebontatta, köveit a bíboros-érsek apja, Várdai Pelbárt (†1438) itt álló sírrelékeivel (ld. alább) együtt a vár építésére elhordatta. A hajó helyén a reformátusok számára fából építtette fel a templomot olyan formán, hogy az épen maradt szentélyt elfalaztatta a hajótól, és azt a katolikusoknak adta.¹⁹

Ez az állapot azonban nem tarthatott soká, a kisszámú katolikus hívó a vár belső, majd külső, Szentháromság

7. Konzol a szentélyben

8. Konzol a szentélyben

9. Konzol a szentélyben

10. Konzol a szentélyben (Szent László?)

tiszteletére szentelt kápolnájában talált imahelyre. Ám a reformátusok sem élvezték soká a kezükre jutott templom békéjét. 1673-ban egy fosztogató rablóbanda a várost felgyújtotta, a templom leégett, s bár a szentély falai erősen megrongálódva, de épen maradtak, ám abban mi-sét hallgatni már nem lehetett.²⁰

1717-ben került Kisvárdára Fejér János premontrai szerzetes plébánosnak, aki 1722–1724 között beboltoztatta a romos szentélyt, és sekrestyét és fatornyot építtetett hozzá.²¹ Ezt az állapotot ábrázolja a templomnak az 1779. évi egyházlátogatás után készült távlati képe (11. kép).²² Ekkor ugyanis Esterházy Károly püspök elrendelte, hogy a régi, romos alapokat építésszel vizsgáltsák meg, s az újjáépítésről készítsenek terveket. Végül 1788–1806 között készült el a régi alapokra építve a ma is álló templom.²³

Az 1970. évi, kutatást nélkülöző helyreállítás²⁴ után, 2005-ben a szentély vizesedése miatt kívül és belül 40–250 cm magasságig levert vakolat igényelte szakértő jelenlétét. Ugyanis a szentélyfej északi oldalán szentségtartó fülle (pasztoforium), a délin ülőfülle kőkeretének al-

só, kb. 50 cm magas része került elő. Juan Cabello régész bontotta ki mindkettőt. Eredményeit az alábbiakban foglaljuk össze.

A szentélyfej falait egységesen fehér meszelésű vakolat borítja, amelynek az alsó, 200–250 cm magas része cementes összetételű volt.²⁵ A cementes vakolat közvetlenül a téglafalon húzódik, azonban a felette lévő falazaton számos korábbi réteget figyelhetünk meg. Közvetlenül a téglafalon egy nagyon vékony, inkább csak „glettszerű”, többször is fehérre meszelt réteg húzódik. Az északkeleti falon ezen a vakolaton további három meszelést sikerült megfigyelni, amelyeket egy fehér színű, aprószemcsés, mészrögökkel telített vékony vakolat zárt le, rajta egy sárgásbarna, majd két fehér meszelés, valamint egy sötétzöld kifestés, melyeket legfelül 2–3 fehér meszelés zár le.²⁶ Úgy véljük, hogy ez a vakolatréteg minden bizonnyal a templom XVIII–XIX. század fordulójának építkezéseihez köthető.

Az északi falon, az északkeleti saroktól 55 cm-re, a padlótól 77 cm-es magasságban egy enyhén csúcsívben

11. A templom 1779-ben

záródó szentségtartó fülke került elő. A fülke kőkeretes, külső oldala erősen, egészen a falsíkig visszavésett. Így csak feltételezhetjük, hogy milyen tagozata is lehetett. A kevés nyomból ítélve úgy tűnik, hogy szárainak, valamint záródásának belső szélén egyszerű, körbefutó élszedés húzódhatott, amelyet 5–6 cm-rel a fülke könyöklője felett egyszerű ferde síkkal zártak le. A kőkeretnek a fülke záródásánál tapasztalható megvastagodása talán az egykori díszítésre utalhat. Mindenesetre a záródás feletti két 15 cm széles téglának erősen megfaragott felülete ezt a feltevést erősíti meg. Az építkezés során a fülke helyét először kifalazták, majd a kőelemeket a már kész fülkébe helyezték el – hát- és oldalfalait vékonyan kivakolták és meszelték.²⁷

A délkeleti falban, a padló felett 24 cm-re egy enyhén csúcsívben végződő, kisméretű fülke látható, amelyről megállapítottuk, hogy a falhoz képest másodlagos kialakítású.²⁸ A bélletében és a hátlapján húzódó vakolat szürke cementes. Ennél korábbi vakolatot nem figyeltünk meg.

12. Ülőfülke a szentélyben

Közvetlenül a délkeleti saroknál egy kőkeretes, (kettős) kegyúri ülőfülke került elő (12. kép). A kettős csúcsívvel lezárt bélletes fülke ülőpadja szintén kőből faragott. A konzolokról indított csúcsíveket szemöldökgyám fogja össze, melynek felülete erősen roncsolt. A lefaragás körvonalából következtetve joggal gondolhatunk arra, hogy a konzol levéselt felső része a Gutkeled nemzetség – ahova a Várdaiak is tartoztak – farkasfogas/ékvágásos címerpajzsát ábrázolhatta. A kőkeret tagozatát élszedések közrefogta mély és széles horony alkotja.²⁹ Hátoldala, valamint kávéja téglá, melyeket több rétegű fehér, illetve sárgásfehér meszelésű vakolat fed. A három – az északi és a déli falon megfigyeltekkel megegyező anyagú – vakolat kétségkívül középkori, ám a máshol megtalált negyedik réteg a fülke hát- és oldalfalairól már hiányzik. A kőkeret szélén, kb. 5 cm-es sávban, egy szürkésfehér meszelés látható, amely a kőkeret legfelső, fehér meszelésű rétegéhez kapcsolódik. A keleti csúcsíves záradék feletti felületen egy kiterjedt, vörös színű vakolat is látszik, amelyet azonban nehezen tudunk értelmezni.

13. Kapuzat töredéke a templom előterében

A hajó falának északkeleti végén, közvetlenül a barokk kori pillér közelében – a lábazati részen, mégpedig ott, ahol a vakolatot megbontották – három, utólagosan befalazott kőborda-töredéket figyeltünk meg. A XVIII. század végén immáron falazókóként felhasznált kétszer hornyolt bordatöredékek a szentély elbontott, késő gótikus boltozatához tartoztak egykoron.

A szentély padlásterében ma is világosan látható az a falsík elé 10 cm-rel kiugró, téglá alátámasztás, amely a szentély kőbordás – vélhetően kétszakaszos – keresztboltozata csúcsívesen záródó (bolt)mezőinek megépítéséhez szükséges, ácsolt romenádhoz készült.

A plébánia kertjében akkor két faragvány hevert, ma mindkettő a templom előterében található. Az egyik egy

14. Boltozati zárókő a Vármúzeumban

szemöldökgyámos megoldású – élszedések közrefogta hornyok és erőteljes pálcából álló tagozatos - nagyméretű kapuzat vállának rétegekőve, míg a másik talán egy ablak nagyméretű hornyos bélletkőve lehet (13. kép).

A kisvárdai vár délkeleti tornyának első emeletén ma is látható az az 1961-ben készített kiállítás, amely részben a vár ásatásakor (1954, 1957, 1960) előkerült, részben a katolikus templomot övező kerítésből 1953-ban kibontott faragványokat mutatja be a vár, illetve a város történetébe ágyazva. Öt faragott kő hozható kapcsolatba a középkori templomépülettel. Egy boltozati bordatöredék és a lábazatkő a vár ásatása során került elő, mégpedig a keleti épületszárny helyén, tehát ott, ahol egykor a vár kápolnája állt. Ezek egyaránt készülhettek mind a középkori plébániatemplom, mind a várkápolna részére. A másik három, a kerítésből kibontott kövek között van Várdai Pelbárt 1438-ból származó sírkőve, amelyről tudjuk, hogy egykor a r. k. templom hajójában állt sírt fedte. (Ld. kötetünkben Lővei Pál tanulmányát.) A másik két kő kö-

15. Boltozati zárókő a Vármúzeumban

zül az egyik egy boltozati zárókő (14–15. kép). Kiterjesztett szárnyú madarat ábrázol, amelynek feje erősen megkopott. A bordázott, tollakat utánzó erős szárnyak között írásszalag, rajta IOH(ANNES) felirattal. Az írásszalag szárnyak alól kibukkanó végei tekercsben végződnek. A zárókő két oldalán a hozzá csatlakozó borda illeszkedési helye jól látható. Ábrázolása (sas) és a felirata egymást erősítve Szent János evangélistára utal. A másik faragvány álló alakot ábrázol, amely kezeivel szétnyitott irattekercset tart, amelyen valaha felirat volt (16. kép). A nagyon megrongálódott kő eredetileg boltozat bordaindításának konzolos eleme volt. A szürke homokkőből faragott mindkét kő csak a templom szentélynégyzetéhez – s nem

16. Figurális töredék a Vármúzeumban

a hajójához, mint Éri István vélte – tartozhatott, talán a Várdai-sírkő készítésével egy időben boltozták át a korabeli szentélyt, amelyet a későbbi bővítés is megtartott, ám boltozata 1558-ban elpusztult. A Vármúzeum kiállításának megnyitása után, még az év áprilisában került elő az északnyugati toronytól nyugatra – tereprendezés közben – az a faragott kő, amelynek profilja homorlat–lemez–pálcátag–lemez–pálcátag–homorlat (17. kép). Az ajtókeret szárának rétegekőveként meghatározható darab – amely egykor a középkori templom bejáratának része volt – a XIV–XV. század fordulójára, még inkább a XV. század első nyegedére keltezhető.

17. Ajtókeret réteggöve a Vármúzeumban

A kisvárdai római katolikus templom elődjét a XI. század végén I. (Szent) László király építtette, ennek azonban az alapjait csak régészeti kutatás hozhatná a felszínre. A tatárjárás (1241) pusztításait ez az épület sem kerülhet-

te el, annak helyreállítása után a templom átépítésére valószínűleg a XIV. század 30–50-es éveiben kerülhetett sor. Éri István nehezen értelmezhető szövegezésében³⁰ ugyan történik említés a román kori alapfalakra, ám ezt az alaprajzán nem jelölte. Úgy véljük: az első templomépület fent jelzett, XIV. századi átépítése a mai templomhajónak a karzatig tartó részét (a hajó) és az ún. szentélynégyzetet (az egyenes záródású szentély) érintette (klasszikus 2/3–1/3 arány).³¹ E XIV. századi templom hajójában építették a Várdaiak XVIII. században még ismert sírboltját, amelybe 1438-ban Várdai Pelbártot, a Sárkányos-rend tagját temették, neki sírkövet is emelve.³² A templomot az 1470-es évek táján mind keleti (a ma is látható szentélyfej), mind pedig nyugati (a hajó bővítése orgonakarzattal (?) és toronnyal) irányban meghosszabbították, ez utóbbit támasztja alá az 1500. évi birtokbecsú.³³

A fényképeket Mudrák Attila (3–10, 12–13) és Kollár Tibor (14–17), az alaprajzot Németh Péter készítette, az archív anyagok forrása: Néző István gyűjteménye (2), Egri Főegyházmezei Levéltár, Archivum Vetus, 178 (11).

JEGYZETEK:

¹ Török Ferenc építészmérnök tervei alapján: Kisvárdai, rk. templom szentélyének rekonstrukciós elvi engedélyezési terve. Forster Központ, Tervtár, ltsz.: 14470. – 1969 decemberében Török Ferenc építészmérnök elvi engedélyezési tervet nyújtott be az OMF-hez.

A terv a szentély gótikus ablakainak mérműves rekonstrukcióját, a délkeleti befalazott ablak kibontását, valamint a rossz állapotban lévő vakolat leverését, illetve a homlokzatok újravakolását irányozta elő. Az is kitűnik a tervből, hogy a tervező a szentélybelső oldalfalainak meszelését és a barokk boltozati vállaknál éppen csak látható gótikus boltozati konzolok, valamint a boltozati bordaíndítások kibontását is előírta. 1971 márciusában megkezdődtek a helyszíni kivitelezési munkálatok. (Erre ld.: Koroly József építésvezető építési naplóját: Forster Központ, Tervtár, ltsz.: 12530). S valóban, a szentély külső homlokzatainak máig meglévő vakolata, a csúcsíves ablakok mérművei, valamint a szentélybelső oldalfalainak fehér meszelése ekkor készült.

² A templom külső és belső leírásában a helyszínen látottakon kívül Gulyás Gyula (MMT XI.: 22–23.) és Juan Alberto Cabello (2005. évi kutatási jelentése) leírására támaszkodtunk. A templom történetére vonatkozóan haszonnal forgattuk Néző István három részes dolgozatát (Mesélő kövek: Kisvárdai régi épületei. A római katolikus templom. <http://nexusholding.hu/index.php?m=Media&ms=content&id=725,736&745>, amelyre való felhívást ez úton is köszönjük.

³ IPOLYI 1864. 38. – és a templom első „monográfusa”: KANDRA 1886. 273.

⁴ NÉMETH 1983b. 14–15.

⁵ É. n. [1293 k.]: *Jo. sac. de Warada* (MOL, DL 82900=97763; ZICHY OKM. I.: 82.: No 92.); 1317: *Paul. sac. de Varada, Corardus vicarius eiusdem ... Dat. in v. Warada* (ZICHY OKM. I.: 154–155.: No 182.; AOKL. IV.: 400.); *Paul. sac. de ~* (BÁNYFY OKL. I.: 57–58.: No LX.; AOKL. XI.: 187.); 1328: *~* (ZICHY OKM. I.: 314–315.: No 384.; AOKL. XII.: 173.: No 336.); 1328: *... de Warada* (ZICHY OKM. I.:

308–309.: No 329.; AOKL. XII.: 50.: No 83.); 1329: *St. presb. de Varada, vicea-diac. de Borsua* (AOKL. XIII.: 142.: No 219., 143.: No 220.); *St. sac. de ~* (AO II.: 431–433.: No 378.; AOKL. XIII.: 309–310.: No 512.); 1331: *St. rector eccl. de Varada vicea-diac. de Borsua* (SZTÁRAY OKL. I.: 67–69.: No LIII.; AOKL. XV.: 98.: No 174. és 289.: No 496.); é. n. [1329–1337 k.]: *St. rector eccl. de ~ et vicea-diac. de Borsua* (MOL, DL 47908); 1332–1335/PpReg.: *St. sac. S. P[etri] de ~, St. vicea-diac. de ~, St. vicea-diac. de Boriwa, [sac.] de Barada, de Warada* (MON. VAT. I/1.: 247., 329., 331., 349., 365.); 1347: AOKL. XXXI.: 173.: No 293.; 1350, 1359: *Századok*, 5. 1871. 610.

⁶ *Dux autem Kutesk inani spe seductus, cum magna multitudinē Cunorum invadens Hungariam devenit usque in provinciam castrorum Vng et Borsua. Quo audito rex Ladislaus irruit super eos et contriti sunt a facie eius cecideruntque in ore gladii multa milia Cunorum. Rex autem Salamon et Kutesk sicut anates avulsis pennis ab unguibus austuris fugientes evaserunt. Rex itaque Ladislaus tulit spolia eorum et in ympnis et confessionibus benedicebant Deum, qui dedit eis gloriosam victoriam. Fecit autem rex construere ibidem ecclesiam ad honorem Dei omnipotentis, ob memoriam victorie, quam ibi auditorio Dei obtinuerunt.* SRH I.: 408–409. – magyar fordítása: *Képes krónika* 1971. 95.

⁷ V. László király bizonyos vásárjogokat adományozó oklevelében a mezőváros főutcáját Szent László király vagy Kápolna utcának nevezik (1453: *ad vicum sew plateam sancti Ladislai regis, alio nomine Kápolna ucza vocatum, in oppido Warda predicto existentem* MOL, DL 81084; ZICHY OKM. IX.: 346–347.: No 270.). A Kápolna utca elnevezés az utca végén álló ispotály kápolnájára utalhat (az ispotályra ld. 1507: MOL, DL 30971). – Várda hetivására szerdára esett, majd az 1453. évi oklevél szerint átkerült péntekre. Országos sokadalmat Mária születése napján (szeptember 8.), Márton napon (november 11.) és Tamás apostol napján (december 21.) tartottak: WEISZ 2010. 1443.

- ⁸ MOL, DL 87772.
- ⁹ ÉRI 1965. 43.
- ¹⁰ NÉMETH 1983b. 14–15.
- ¹¹ SIMON 2008. 53., aki közli az 1528-as osztálylevél latin szövegét és annak magyar fordítását. Ebben csak a keleti szárnyban lévő kápolnáról van szó, a kápolna Szent Zsigmond-titulusát Virágh Ferenc a kisvárdai régi anyakönyv 718. oldalára hivatkozva vette ténynek. VIRÁGH 1981. 55. – 1501-ben ifjabb Kisvárdai László azon kikötéssel, hogy a várbeli Szent Zsigmond-oltárnál Zsigmond nevű fia és a meghalt Várdaiak lelki üdvéért havonta mise mondassék, saját házáat átadta plébániának (Soós 1985. 393., azonban forrását nem nevezte meg). – Várdai Zsigmond valós személy, ld.: 1507: MOL, DL 88965 – ENGEL 2001. Várdai címszó alatt.
- ¹² Így Szabó György, Éri István munkatársa a kisvárdai vár feltárásiában. SZABÓ 1954. 68. Az azonosítást elfogadta Entz Géza (MMT X.: 192.) is, megjegyezve, hogy a *védőszentek és a Péter apostollal szemközt megjelenő király minuszkulás felirattal ellátott mondatzalagot tartanak. E legutóbbi („ego alexandri sum” = „én Sándoré vagyok”) minden valószínűség szerint, közvetve Nagy Sándorra való utalással, Szent László ábrázolásának tartható.* – NÉMETH 1983b. utolsó, 58. lábjegyzetében megfogalmazott lektori kételyekre azóta sem született semmiféle megoldás, kivéve a szentélyfej pontosabb keletését.
- ¹³ A lapos kövek vastagsága 5–8 cm, hosszúságuk pedig 45–50 cm.
- ¹⁴ VIRÁGH 1981. 53. a vár és a templom azonos építési módjára utal *az ú. n. szentesi kőnek az alapozáshoz használata és a téglafalazat módja.* – Az 1470. évi fizetési jegyzék Helmeccről szállított kőről ír (ZICHY OKM. XII.: 292–294.: No 239.). – Römer Flóris, aki 1870-ben tekintette meg a templomot, a támpillérek kőből faragott esővetőiről tételezte fel, hogy azok anyagát Muzsaly és Beregszász környékéről hozták: RÓMER 1870. 224–225.
- ¹⁵ Demeter kisvárdai plébánosként 1458-ban tűnik elő (MOL, DL 97253), ő az, akit név nélkül 1465-ben borsovai főesperesi címmel emlegetnek (ZICHY OKM. X.: 351–352.: No 249.), a számadáskönyvek vezetője (1470–1471: ZICHY OKM. XI.: 67–75.: No 35.; ZICHY OKM. XII.: 292–294.: No 239.), az özvegy gyámolítója (Uo.). A számadáskönyv ZICHY OKM. XI.: 67–75.: No 35. közötti részének magyar fordítása: *Szöveggyűjtemény* 1964. 225–231. – Itt szerepel János kőfaragómester, akinek Demeter [Anarcsi] Tegzes Péter parancsára kiutalt 400 dénárt. Ebből sajnos nem tűnik ki, hogy az összeget a várnál vagy a templomnál végzett munkájáért kapta-e (Uo., 228).
- ¹⁶ Pl. 1479: MOL, DL 81824; 1484: MOL, DL 81910–81912; 1485: ZICHY OKM. XI.: 407–412.: No 225.; 1490: MOL, DL 82028.
- ¹⁷ SIMON 2008. 18.
- ¹⁸ A kisvárdai római katolikus egyház anyakönyve, 716. o. – idézi: ÁCS 1983. 91.
- ¹⁹ MAKAY 1954. 37.
- ²⁰ VIRÁGH 1981. 114.
- ²¹ *Templum [...] ex pure mendicatione incepti aedificare et etiam finivi Anno Domini 1724 ex amplis ima liberalitate D. Excellentissimorum Illustrissimorum Spectabilium Dominorum Catholicorum.* – (A templomot tiszta szegénységből kezdtem építeni, és be is fejeztem a az Úrnak 1724. esztendejében a Legkegyelmesebb, Legmoltóságosabb Tekintetes Katolikus Uraknak). – A kisvárdai római katolikus egyház anyakönyve. Idézi: VIRÁGH 1981. 115.
- ²² Egri Főegyházmegyei Levéltár, Archivum Vetus, 178. – A távlati rajzot Éri István közölte a bővítési tervvel együtt, de az alaprajz nélkül (ÉRI 1965. 36–37. kép).
- ²³ Soós 1985. 394. az előkészületekkel és az utómunkák bemutatásával. – Az 1806-ra elkészült teljes épület nincs padlózva, s szükséges a szentély tetőfedése. Az épület berendezésére a vallásalaphoz beadott kérelmet (1810) – az alaprajzzal, az épület metszeteivel és a szükséges berendezés rajzaival – a Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, IV. A. I. F. 10. No 629. számon őrzi.
- ²⁴ Ld. az 1. sz. jegyzetet!
- ²⁵ Megjegyzendő, hogy ez a cementes vakolat magasság tulajdonképpen egybeesik a (mindenkori) vizesedés felső szintjével. Meglehet, hogy az alsó 200–230 cm-es szakasz újravakolását éppen 1971-ben végezték el, ezt munkát az építési naplóban nem jegyezték be.
- ²⁶ Ebben a magasságban (200–250 cm) freskóra, avagy későbbi díszítő jellegű kifestésre utaló nyomok nem voltak. A falazat tégláinak mérete: 27,8–28,2×13,2–13,6×5,4–6,2 cm. A falazó habarcs szürkés-sárga és sárgás árnyalatú, apró mészrögökkel telített, kemény tapintású anyag.
- ²⁷ Az elhelyező habarcs szürkés-sárga, aprószemcsés, mészrögökkel elegyített anyag. Az elhelyezés után mindkét oldalon megmaradt 14–16 cm széles, a füle vállainál végződő rést egy-egy sor téglával töltötték ki. A füle belső szélessége 33 cm, magassága 46 cm, a kőkeret szélessége 9 cm, a záródásnál 12 cm, vállának magassága 37 cm, végül félköríves hátának mélysége 23 cm.
- ²⁸ A befalazás kötőanyaga mésznélküli barna színű homok, amely különben megegyezik a késő barokk pillérek és falak falazó anyagával.
- ²⁹ Az élszedések 6 cm szélesek, a horony 14 cm széles és 8 cm mély. A konzol szélessége 19 cm. – A füle belső szélessége 174 cm, a csúcsíves záradéknál mért külső magassága: 186 cm, míg belső magassága: 174 cm. A kőkeret szélessége: 19–22 cm. A füle mélysége: 30 cm.
- ³⁰ *Ha a templom gótikus részének alaprajzát vizsgáljuk, lehetetlen észre nem vennünk az azon végbement bővítés nyomait (hivatkozás az alaprajz képszámára). A mai szentély ugyanis feltűnően hosszú (15 m), s nagyjából két egyforma részre választható. Az így kikövetkeztethető hajó azonban szélesebb, mint amekkora a hosszúsága (9×7,5 m). Feltehetjük, hogy ez a korai, románkori alapfalakra épült, XV. század első felében átalakított templom, amelyhez a XV. század második felében egy újabb hajót toldottak hozzá, s az egész templomot újraboltozták. Nyilván a későgótikus hajó alapfalaira húzták fel a XVIII. század végén a hajó ma is álló falait.* ÉRI 1965. 46. és 49.
- ³¹ Szeretnénk felhívni a figyelmet arra, hogy a szentélynégyzet mai állagában XV. századi munka, ám falvastagsága elűt a szentélyfejtől, annál vaskosabb. De megegyezik a barokk hajó falvastagságával, amelyről tudjuk, hogy a középkori alapokra épült.
- ³² A sír fedlapjának első közlése Szabó György (SZABÓ 1954. 70.) dolgozatában, aki jó szemmel vette észre, hogy a család egy magas rangú tagjának a síremlékével van dolgunk. A sírkőről részletesen ld. *Lővei Pál* tanulmányát e kötetben.
- ³³ Az 1500. évi birtokbecsű – amely kiskállói Vitéz Jánosné, Várdai Judit felperes leánygyedének felmérésére készült – Kisvárdai mezővárosban a kőtemplomot toronnyal és temetővel említi (*in oppido Kyswarda ecclesiam lapideam unum pinnaculum et sepulturam habentem* MOL, DL 20991. Idézi: MMT X.: 204.: 48. jegyzet. (Entz Géza). A torony régiségére utal Várdai Ferenc erdélyi püspök 1524. évi végrendelete, amelyben a 150 forintot hagy a kisvárdai egyházra a templom harangjának rendbe hozatalára (MOL, DL 89199). – E helyütt köszönjük meg Nézó István helytörténet-szöveggyűjtésének a templom régi fényképeinek és a templomra vonatkozó gyűjtéseinek önzetlen átengedéséért.